

ความท้าทายของหลักสูตร
บัณฑิตอาสาสมัคร:
ในห้องยามของการเปลี่ยนแปลง¹
Challenges for the Graduate Volunteer Program
Curriculum: In Time of Changes

กิตติกาญจน์ หาญกุล²

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยประเมินผลหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร): ทบทวนเพื่อก้าวต่อไป โดยได้รับงบประมาณการวิจัยจาก กองทุนสนับสนุนการวิจัยของวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2561
This article is part of a research project 'Assessment of Graduate Diploma Program (Graduate Volunteer): A Review to Move Forward' which is funded by Puey Ungphakorn School of Development Studies (PSDS), Thammasat University. 2018.

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Asst. Prof., Puey Ungphakorn School of Development Studies (PSDS), Thammasat University

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้นำเสนอผลเบื้องต้นจากการทบทวนเอกสารเพื่อใช้ในการวิจัยประเมินหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) ซึ่งวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ จัดทำทุกประมาณห้าปีเพื่อปรับปรุงหลักสูตรของวิทยาลัยฯ บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจสามหัวข้อเพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการทบทวนและปรับปรุงหลักสูตรฯ ส่วนที่หนึ่ง บริบทสังคมชนบทในช่วงของการก่อตั้งหลักสูตรฯ (ทศวรรษที่ 2510) ส่วนที่สอง การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทจนกระทั่งปัจจุบัน และส่วนที่สาม จินตนาการทางสังคมของคนรุ่นใหม่ในปัจจุบันที่เติบโตท่ามกลางบริบทที่แตกต่างจากยุคก่อนหน้า จากการทบทวนเอกสาร พบว่าหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครฯ ก่อตั้งขึ้นภายใต้สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในสังคมที่เริ่มขยายตัวอันเป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โครงสร้างของชนบทไทยเริ่มจะเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจและการถือครองที่ดิน ในช่วงเวลานั้นชาวนา นักศึกษา และกรรมกร เริ่มมีการจัดตั้งเป็นกลุ่มและเคลื่อนไหวร่วมกันเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบายภายใต้อุดมการณ์ทางสังคมบางอย่างร่วมกัน เมื่อมองไปยังพื้นที่ชนบทปัจจุบันพบว่าสังคมชนบทได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมา นอกจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและรูปแบบการผลิตแล้ว ยังเกิดความซ้อนทับกันของระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชนกับการสร้างระบบคุณค่าใหม่เมื่อชนบทเชื่อมโยงตนเองกับโลกอยู่ตลอดเวลา ขณะเดียวกันก็พบว่าจินตนาการทางสังคมของเยาวชนในปัจจุบันแตกต่างไปจากอดีตอย่างชัดเจน มีทั้งกลุ่มที่สนใจแก้ไขปัญหาสังคมในเชิงนโยบายหรือกลุ่มที่ตั้งคำถามกับวัฒนธรรมความเชื่อในสังคม ดังนั้นการปรับปรุงหลักสูตรในระยะถัดไปต้องให้ความสำคัญกับ 1) ความสอดคล้องระหว่างจินตนาการทางสังคมของทั้งผู้คนในชุมชนและเยาวชนกลุ่มเป้าหมายของหลักสูตร

2) การปรับปรุงหลักสูตรควรสามารถสนองตอบความต้องการของคนในชุมชนที่มีวัฒนธรรมการเรียนรู้แบบพลเมืองให้มากขึ้น 3) หลักสูตรควรออกแบบให้สามารถรองรับเยาวชนที่สนใจเข้าศึกษาซึ่งมีลักษณะหลากหลายมากขึ้น และมีความสนใจปัญหาสังคมหลากหลายขึ้นเช่นกัน

คำสำคัญ: บัณฑิตอาสาสมัคร จิตนาการทางสังคม กระบวนการเรียนรู้ของเยาวชน

Abstract

This article presents initial findings of a literature review for a research project to assess the Graduate Diploma Program (Graduate Volunteer), an effort by Puey Ungphakorn School of Development Studies to periodically revise its primary curriculum. It seeks to understand three topics as a groundwork for the program's revision: (1) contexts of rural society when the Program was founded (around 2010s); (2) changes in rural society up until present; and (3) sociological imagination of youths of the current generation who have grown up in different social contexts from the former generations. Literature review suggests that the Graduate Volunteer Program was founded during the time when social inequality started to widen as a result of state's National Economic and Social Development Plan. Correspondingly the structure of Thai rural society began to change especially as well due to changes in economic and land-ownership structures. During that time, farmers, students, and labours started to organized in collaborated movements to tackle problems at policy level under certain shared social ideology. At present, rural society has transformed dramatically over the past five decades. In addition to transformation of livelihoods and mode of production, current rural communities are dealing with overlapping social value sets – between their traditional values and the modern ones which connect them to the global community. In parallel, social imagination of youths today has noticeably varied from the past. There are groups who focus on social problems at policy level; and there are groups who focus on traditions and social values. Therefore, revision of

the Graduate Volunteer Program curriculum should take into account: (1) synergy between social imaginations of people in rural communities and of the youths who are target group of the program, (2) the revised curriculum should respond to the need of people in rural communities whose learning culture has now increasing civic aspect and (3) the curriculum should be designed to accommodate increasingly diverse characteristics and interests in social problems of the youth who are interested to join the program.

Keyword: Graduate Volunteer, Sociological Imagination, Youth learning process

บทนำ

บทความนี้เขียนขึ้นจากข้อมูลบางส่วนในงานวิจัยประเมินหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) โดยในทุก 5 ปี จะได้ทำวิจัยประเมินหลักสูตรเพื่อนำผลที่ได้มาใช้ในการปรับปรุงหลักสูตรในระยะถัดไป ซึ่งหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร) นั้นเดิมคือ “โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร” ที่ก่อตั้งขึ้นโดยศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ คณะบดีคณะเศรษฐศาสตร์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ พ.ศ. 2512 ในหนังสือ “โครงการที่ผมรัก” ซึ่งตีพิมพ์เนื่องในโอกาสทำบุญ 100 วันอาจารย์ป๋วย (2542: 8-9) ได้อธิบายความเป็นมาของโครงการฯ ว่าเมื่อแรกเริ่มก่อตั้งโครงการนั้น “...ตั้งใจว่าจะเป็นโครงการที่ให้การศึกษาย่างเดียว ส่วนการพัฒนานั้นปล่อยให้เป็นเรื่องสืบเนื่องต่อไป ...เป็นการฝึกให้บัณฑิตได้รู้จักไปอยู่ในชนบท เพราะบัณฑิตทั้งหลายที่จบแล้วไม่อยากจะออกไปชนบท” จึงมีวัตถุประสงค์เมื่อแรกเริ่มโครงการฯ 3 ประการ คือ 1) ฝึกฝนบัณฑิตไทยให้รู้จักเสียสละและบำเพ็ญตนเพื่อสาธารณประโยชน์ 2) ให้บัณฑิตเกิดความเคยชินกับสภาพงานและสภาพการณ์ในชนบท มีความสนใจที่จะปฏิบัติงานชนบท 3) ส่งเสริมความริเริ่มในงานที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนร่วม ซึ่งในเอกสารฉบับเดียวกันได้อธิบายเพิ่มเติมว่า วัตถุประสงค์ของโครงการได้มีการปรับปรุงอีกหลายครั้งเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมชนบทที่เปลี่ยนแปลงไป

การทำวิจัยประเมินผลหลักสูตรฯ ในครั้งนี้เป็นช่วงเวลาเดียวกับการครบรอบ 50 ปี โดยมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาถึงผลจากการผลิตบัณฑิตในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2551-2560) ศึกษาความคิด จินตนาการทางสังคมของเยาวชนในปัจจุบัน และศึกษาทิศทางการปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับสถานการณ์สังคมปัจจุบันและอนาคต โดยในบทความนี้เป็นเพียงข้อมูลบางส่วนที่ได้จากการศึกษาข้อมูลในช่วงต้นของการทำวิจัย

(สิงหาคม-ตุลาคม 2561) เพื่อทำความเข้าใจบริบททางสังคมในช่วงของการก่อตั้งโครงการฯ ทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงไปของจิตนาการทางสังคม อุดมการณ์ หรือค่านิยมของคนชนบทและคนรุ่นใหม่ในปัจจุบัน โดยงาน ประเมินฯ เรื่องนี้จะสิ้นสุดลงในเดือนกรกฎาคมของ พ.ศ. 2562 ผู้วิจัยหวังว่าผลจากการศึกษาจะช่วยให้เห็นทิศทางของการปรับปรุงหลักสูตรฯ เพื่อรับมือกับการสั่นไหวของอุดมคติทางสังคมของคนรุ่นใหม่ และให้การเคลื่อนไหวของ “โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร” สอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่เต็มไปด้วยเงื่อนไขที่ซับซ้อนและหลากหลาย

ภาพชนบทในช่วงการก่อตั้ง “โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร”

เบื้องต้นผู้เขียนได้ทบทวนภาพสังคมชนบทในช่วงของการเริ่มต้นโครงการฯ เพื่อทำความเข้าใจที่มาที่ไปว่าเหตุใดเป้าหมายในระยะแรกของโครงการฯ อาจารย์ป๋วยจึงเน้นให้บัณฑิตอาสาสมัครเข้าไปทำงานในพื้นที่ชนบท เป็นอันดับแรก

จากการศึกษางานวิชาการที่เกี่ยวข้องพบว่า ในช่วง พ.ศ. 2510-2520 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นของโครงการบัณฑิตอาสาสมัครนั้น สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจที่มีที่ดินทำกินมากและประชากรน้อย มาเป็นเศรษฐกิจที่มีที่ดินทำกินน้อยและประชากรมาก โดยการเปลี่ยนแปลงสำคัญของเศรษฐกิจในหมู่บ้านคือ 1) การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจแบบตลาด 2) การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีทางการเกษตร 3) การเปลี่ยนแปลงของตลาดแรงงานและการใช้แรงงาน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีความสัมพันธ์กัน (พอพันธ์ อุยยานนท์: 190-216) ในงานศึกษาของ ฮัน ลูกเธอร์ (2521: 78-84) ได้อธิบายภาพสังคมชนบทในช่วง พ.ศ. 2513 ว่าแม้จะมีชาวกู้งบางคนที่มีทัศนะว่า “ท้องถิ่นชนบทข้างเป็นดินแดนแห่งความสงบสุข ชีวิตในหมู่บ้านสามารถหาเลี้ยงตัวเอง ปกป้องรักษา

ปลาต้ำน้ำพริก ชีวิตไม่ลำบากจนวุ่นวายเหมือนในเมือง” แต่ในความเป็นจริงนั้น ชนบทต้องเผชิญกับความรุนแรงของสถานการณ์ปัญหาที่ต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค ในเขตภาคเหนือมีปัญหาการสูญเสียที่ดินเป็นปัญหารุนแรงที่สุดในภาคกลางมีปัญหาเรื่องค่าเช่าที่ดิน ในภาคอีสานมีปัญหาเรื่องหนี้สิน ส่วนในภาคใต้มีปัญหาเรื่องการใช้ที่ดินอย่างผิดกฎหมายและประชาชนได้รับค่าจ้างจากการเพาะปลูกต่ำ นอกจากสถานการณ์ปัญหาดังที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่าเกษตรกรมีปัญหาเรื่องการเพาะปลูกขาดประสิทธิภาพ เกษตรกรขาดแรงจูงใจในการผลิต ขาดระบบชลประทานที่ดี รวมถึงระบบการคอร์รัปชันที่ประชาชนในพื้นที่ต้องเผชิญ

ภาพของชนบทในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นผลจากนโยบายการพัฒนาในระยะที่ผ่านมา ที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม ดังที่อาจารย์ป๋วย ได้ให้ความเห็นไว้ในงานสนทนาเรื่องปัญหาเศรษฐกิจและสังคมว่า “...การที่รัฐบาลมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจอยู่นี้เป็นไปในทำนองที่ว่าจะปล่อยให้ใครที่ฉลาดพอถือประโยชน์ได้ก็ถือประโยชน์เอา คนโง่หรือคนที่ไม่มีความรู้พอหรือไม่เฉลียวฉลาดพอก็ไม่อาจจะถือประโยชน์จากแผนพัฒนา อย่างที่เรากระทำมาในแผนพัฒนาสองระยะอย่างที่แล้วมานี้ ก็ยังจะทำให้เกิดเป็นปัญหาภายในสังคมมากขึ้น...” (2522: 3-4) ซึ่งสถานการณ์ได้ปรากฏชัดเจนมากขึ้นเมื่อชาวนาในชนบทหรือกลุ่มแรงงานในเมืองเริ่มมีการรวมกลุ่มเพื่อเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของตนเอง ในงานศึกษาของ แอนดรู เทอร์ตัน (อ้างในแอนดรู วอล์คเกอร์, 2559: 18-19) ได้อธิบายว่าในช่วง พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา มีการตั้งองค์กรชาวนาระดับท้องถิ่นขึ้นนับร้อยแห่งทั่วประเทศ และได้รวมตัวกันชุมนุมทั้งในกรุงเทพมหานครและหัวเมืองภูมิภาคเพื่อประท้วงเรื่องค่าเช่านา อัตราดอกเบี้ย และการถูกยึดทรัพย์สินที่จำนองไว้ ซึ่งในเวลาต่อมา (พ.ศ. 2517) ได้รวมกลุ่มจัดตั้งขึ้นเป็นสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย (สชท.) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงองค์กร

ชาวนาจากหลายแห่งและได้ศึกษาเรื่องกฎหมายเกี่ยวกับค่าเช่านา การให้การศึกษแก่ชาวนาในเรื่องสิทธิต่าง ๆ ส่งผลให้ประชาชนในชนบทจำนวนมากเริ่มเข้าใจสถานการณ์ของตนเอง เกิดความคาดหวังทางการเมือง เศรษฐกิจ และความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคม จะเห็นได้ว่าการเริ่มต้นโครงการบัณฑิตอาสาสมัครเกิดขึ้นในช่วงสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงสำคัญในชนบท ทั้งสถานการณ์ปัญหาในชุมชนซึ่งเป็นผลจากการวางแผนการพัฒนา การตื่นตัวทางการเมืองและปัญหาทางสังคมของนักศึกษา ชาวนา กรรมการส่งผลให้มีจำนวนผู้มาสมัครเข้าร่วมในโครงการมีจำนวนมาก

ในความเห็นของ ธร ปีติดิล (2559: 31-41) ตั้งข้อสังเกตว่าโครงการที่เกิดขึ้นจากแนวคิดของ อาจารย์ป๋วย ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน คือ มูลนิธิบูรณะชนบท โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร และโครงการบูรณะชนบทลุ่มน้ำแม่กลองมีลักษณะคล้ายกัน คือเชื่อมโยงคนเมืองหรือนักศึกษาให้สนใจปัญหาของชนบทและออกไปมีบทบาทในการช่วยเหลือ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาในยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ได้ผลิตนักศึกษาจำนวนมากและสร้างความเหลื่อมล้ำในสังคม โดยนักศึกษาในยุคนั้นเป็นปัญญาชนที่ไม่ใช่คนชนบทแต่ต้องการอาสาไปช่วยชนบท แนวทางการพัฒนาชนบทในช่วงดังกล่าว ต้องการกล่อมเกลานักศึกษา ปัญญาชนในยุคนั้นออกไปทำหน้าที่อาสาสมัครที่ดี ด้วยความเคารพต่อพื้นที่และสังคมที่แตกต่าง เรียนรู้ในชนบทให้เกิดความเข้าใจ ไม่ใช่ไปในฐานะผู้ที่เหนือกว่าหรือไปสั่งสอนคนในชนบท โดยมองว่าชนบทนั้นมีความดิ่งามอยู่แล้วและส่งผลให้เกิดกระแสนอาสาพัฒนาชนบทในประเทศไทย

จึงกล่าวได้ว่าโครงการบัณฑิตอาสาสมัครเกิดขึ้นภายใต้สถานการณ์ที่ความเหลื่อมล้ำในสังคมเพิ่มมากขึ้นซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาในขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวนาและนักศึกษา เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบาย ก็สะท้อนให้เห็นว่าจินตนาการทางสังคมของชาวนาและนักศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหา

ในเชิงนโยบายและมีอุดมการณ์บางอย่างร่วมกันเพื่อพัฒนาประเทศ อย่างไรก็ตามเมื่อนับเวลาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 จนถึงปัจจุบัน เป็นเวลากว่า 50 ปี ของการพัฒนาประเทศไทย ได้ส่งผลให้ชนบทในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างชัดเจน

การเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ ค่านิยม จินตนาการทางสังคมของคน ชนบท: ข้อสังเกตเพียงบางส่วน

พื้นที่การปฏิบัติงานของนักศึกษาในหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัคร เน้นไปที่ชนบทห่างไกล ซึ่งในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีงานวิชาการจำนวนมากที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบทว่ามีความซับซ้อนและแตกต่างไปจากชนบทในอดีต ทั้งวิถีชีวิต ความคิดความเชื่อ ความสัมพันธ์กับระบบอำนาจต่าง ๆ ในสังคมมีความคล้ายคลึงกับวิถีชีวิตของคนในเมืองใหญ่ ซึ่งส่งผลอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงจินตนาการทางสังคมของผู้คน ซึ่ง C. Wright Mills (อ้างใน เชษฐา พงษ์ทัดถ์, 2549: 26-27) ได้อธิบายว่า จินตนาการทางสังคมวิทยา เป็นการทำความเข้าใจคนอื่น ๆ ว่าเขาใช้ชีวิตกันอย่างไรเพื่อให้เข้าใจปัญหาของคนเหล่านั้นได้ดีขึ้นไปด้วย อีกทั้งยังช่วยในการประเมินผลการนำนโยบายไปปฏิบัติว่าบรรลุผลหรือไม่ภายหลังจากการนำนโยบายไปปฏิบัติ หรืออาจจะก่อให้เกิดผลลบโดยไม่ได้ตั้งใจก็ได้ รวมถึงยังยกระดับในการทำความเข้าใจประเด็นปัญหาและนำมาสู่การแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยเชื่อว่ายังมีความรู้เกี่ยวกับหน้าที่ทั้งหมดในสังคมมากเท่าไร จะทำให้เราสามารถกำหนดความเป็นไปในอนาคตได้มากขึ้นเท่านั้น ช่วยให้เราคิดนอกกรอบของสิ่งที่เราค้นเคยในชีวิตประจำวันเพื่อหันกลับเข้าไปมองมันใหม่ ซึ่งมีความสำคัญในการพิจารณาปฏิบัติการทางสังคม เพื่อช่วยให้มองโลกทางสังคมจากมุมมองอื่น ๆ โดยได้นำมาใช้เพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงมุมมองทางสังคมของคนชนบทในปัจจุบัน

ในงานของ แอนดรู วอล์คเกอร์ (จักริช สังขมณี (แปล), 2559: 51-52) ได้อธิบายการปะทะสังสรรค์ของสังคมชาวนากับพัฒนาการของทุนนิยมว่าได้แสดงให้เห็นความยืดหยุ่นของสังคมชาวนาว่า มีความสามารถในการจัดการแรงงาน สามารถผสมผสานแหล่งรายได้ทั้งจากในและนอกภาคเกษตร ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงไป แต่ไม่ได้หมายความว่าสังคมชาวนากำลังจะสูญสลาย แต่เป็นภาพของการได้รับผลจากนโยบายของรัฐที่เน้นแนวทางเสรีนิยมใหม่ แต่ในขณะเดียวกันรัฐก็ยังคงให้การสนับสนุนการพัฒนาในภาคชนบทซึ่งในระยะ 40 ปีที่ผ่านมาได้ยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้านบางส่วนให้พ้นจากความยากจนได้ นอกจากนี้ในงานของ Keyes (อ้างถึงในประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2558: 31) ได้อธิบายให้เห็นภาพของคนในชนบทว่าไม่ใช่ตาสีตาสีตาอีกต่อไปแต่มีลักษณะของ ชาวนาผู้มีโลกทัศน์กว้างไกล (Cosmopolitan Villager) ได้รับรู้ข่าวสารใหม่ๆ

งานวิจัยหลายเรื่องได้เสนอภาพการเปลี่ยนแปลงไปของชุมชนชาวนา เช่น งานศึกษาของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2558: 29-59) ในพื้นที่ชุมชนชาวนาในจังหวัดนครปฐม ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่การปลูกข้าวเพื่อส่งออกของที่ราบลุ่มภาคกลาง มีระบบชลประทาน ระบบคูคลองอย่างทั่วถึง ในช่วงหลัง พ.ศ. 2510 ซึ่งได้รับการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ถนนหนทางสะดวกมากขึ้น ประกอบกับการพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิตมีความซับซ้อนสูงขึ้น วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไปจากเดิมมาก ทั้งการเข้ามาของรถไถนาเดินตาม เมล็ดพันธุ์ เครื่องสูบน้ำ รถนวดข้าว ปัจจุบันภาพชุมชนชาวนาแห่งนี้จึงเต็มไปด้วยความซับซ้อน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ จามะรี เชียงทอง (2560: 164-167) ที่ได้อธิบายภาพของชนบทที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนว่า ชุมชนหลายแห่งได้กลายสภาพเป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท โดยอธิบายผ่านภาพของหมู่บ้านเกษตรกรรมที่กลายเป็นหมู่บ้านคนงานในนิคมอุตสาหกรรม แต่ไม่ได้หมายความว่าความเป็นชนบทจะหายไป โดยยกตัวอย่างเกษตรกรไว้

ที่ดินที่ผันตัวเองไปเป็นแรงงานรับจ้าง สามารถหาเช่าที่ดินเพื่อปลูกข้าวกินเอง ในขณะที่เดียวกันคนงานรับจ้างที่มีที่ดินเป็นของตนเองก็สามารถให้เช่าที่ดินของตนเองเพื่อทำการผลิตได้ โดยแรงงานรับจ้างทำการเกษตรไม่จำเป็นต้องเป็นแรงงานไร้ที่ดินเสมอไป

1. การปรับโครงสร้างในชนบท

จากการศึกษาของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2554) ที่ได้วิจัยในพื้นที่ชนบทอีสานโดยใช้แนวคิดการปรับโครงสร้างชนบท (Rural Restructuring) เป็นแนวทางในการศึกษาเน้นการมองความเชื่อมโยงระหว่างการผลิตและการบริโภคควบคู่กันไป ในบริบทของตลาดแบบเสรีนิยมใหม่ที่เน้นการบริโภคไปพร้อมๆ กับการสร้างสถาบันและอำนาจทางสังคม งานศึกษานี้ได้เสนอข้อมูลว่าภาคอีสานได้เปิดตัวเข้าสู่ระบบตลาดทุนนิยมมาอย่างต่อเนื่อง ระยะเวลาในช่วง พ.ศ. 2510-2530 ตลาดยังคงจำกัดอยู่เฉพาะสินค้าเกษตร ตลาดทุนนิยมขยายตัวเต็มที่หลังทศวรรษที่ 2530 และยังพบว่าการเคลื่อนย้ายของผู้คนเพื่อทำงานนอกภาคการเกษตรและอพยพไปทำงานต่างประเทศอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งสัมพันธ์กับการพัฒนาในพื้นที่อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ที่ได้สร้างสภาวะไร้พรมแดนให้เกิดการอพยพข้ามไปมาระหว่างเส้นเขตแดนของกลุ่มแรงงาน ซึ่งส่งผลให้โครงสร้างสังคมชนบทอีสาน “...เกิดภาพเชิงซ้อนของทั้งกระบวนการก้าวออกจากการผลิตบนฐานที่ดิน และกระบวนการหวนกลับมาผลิตบนที่ดินพร้อมๆ กันไป...” ชีวิตของประชาชนในพื้นที่ภาคอีสานถูกทำให้กลายเป็นแรงงานในการผลิตเพื่อขาย การไปรับจ้างนอกภาคเกษตรส่งผลให้ชาวบ้านต้องหันมาพึ่งเศรษฐกิจฐานทุนมากขึ้น และต้องสูญเสียอำนาจในการต่อรองทางเศรษฐกิจไปพร้อมกับการต้องแบกรับภาระความเสี่ยงทางเศรษฐกิจไว้มากขึ้น ซึ่งมีลักษณะที่ซับซ้อนและย้อนแย้งไปในคราวเดียวกัน ด้านหนึ่งพร้อมเสี่ยงกับตลาดทุนนิยมแต่ในอีกด้านหนึ่งพยายามท้าทายตลาดอยู่บ้างแต่อยู่ในวงจำกัด ประกอบกับการกระจายอำนาจใน

การปกครองภายใต้องค์การบริหารส่วนตำบล ส่งผลต่อการให้ความสำคัญกับการเป็นสมาชิกชุมชนมีมากขึ้น เพราะสมาชิกชุมชนสามารถเข้าถึงประโยชน์สาธารณะต่างๆ ภายใต้การจัดการขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) นอกจากนี้ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนจากวัฒนธรรมย่อยแบบชาวนาเข้าสู่วัฒนธรรมย่อยแบบพลเมืองของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ยุทธศาสตร์การจัดการความเสี่ยงผ่านการรณรงค์ต่อสู้เรียกร้อง ซึ่งเป็นผลจากนโยบาย 30 บาท รักษาทุกโรค กองทุนหมู่บ้าน การประกันเงินกู้จากธนาคารพาณิชย์ ด้านหนึ่งชาวบ้านจึงมีความเป็นปัจเจกและต้องใช้แรงงานเพื่อแสวงหารายได้เพิ่มมากขึ้น อีกด้านหนึ่งพวกเขาต้องพึ่งพาทุน ซึ่งอาจทำให้พวกเขาไม่สามารถจะพึ่งตัวเองได้ทุกอย่าง

2. การกลายเป็นผู้ประกอบการของชาวนา

ในงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชนบทบนพื้นที่สูงของ จามะรี เชียงทอง (2560: 189-190) ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงฐานะทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับหมู่บ้านในพื้นที่ราบ โดยให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าความแตกต่างทางโครงสร้างเศรษฐกิจมีมาก่อนยุคการปลูกข้าวโพด โดยกลุ่มที่มีฐานะร่ำรวยคือครอบครัวที่มีแรงงานยุคบุกเบิกที่ดินได้เป็นจำนวนมาก ในขณะที่ครอบครัวยากจนมีแรงงานบุกเบิกที่ดินได้น้อย และเมื่อมีรายได้เป็นตัวเงินมากขึ้น จึงมีโอกาสนำเงินไปลงทุนเพื่อประกอบกิจการอื่นๆ ได้มากขึ้นตามไปด้วย หรือในงานศึกษาของ Rigg (2001) (อ้างใน จามะรี เชียงทอง, 2560: 175) ได้อธิบายในเชิงเศรษฐกิจว่าระบบเศรษฐกิจชนบทในสังคมสมัยใหม่ ไม่ได้มีฐานการผลิตในภาคเกษตร การพึ่งพาการค้าและการหัตถกรรมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจจากภาคบริการด้วย โดยยกตัวอย่างการให้บริการโทรศัพท์มือถือ การเปิดร้านอินเทอร์เน็ตในหมู่บ้าน การเปิดร้านซักรีด เป็นต้น

นอกจากนี้ในงานชิ้นเดียวกันนี้ (จามะรี เชียงทอง, 2560: 230-231) ได้อธิบายภาพการเปลี่ยนแปลงของชาวนาในชนบทช่วง พ.ศ. 2553-2559 ว่าได้เปลี่ยนสถานะของตนเองจากเดิมกลายเป็น

- 1) ผู้จัดการ/ผู้ประกอบการนา ซึ่งหมายถึงเจ้าของที่นาที่ใช้แรงงานจ้างในการทำนา
 - 2) ผู้ประกอบการไร่/สวน คือผู้ที่เปลี่ยนแปลงที่นามาเป็นการปลูกผัก ผลไม้ และดอกไม้เพื่อขาย และต้องพึ่งพิงแรงงานรับจ้างเป็นส่วนใหญ่
 - 3) ผู้ประกอบการในฐานะผู้รับช่วงสัญญา คือการผลิตสินค้าเกษตรตามพันธสัญญาทั้งแบบวาจาและแบบเป็นทางการ
 - 4) ผู้ประกอบการค้าแร่ โดยเดินทางค้าขายทั้งสินค้าเกษตรและสินค้าที่ไม่ใช่เกษตร
 - 5) ผู้ประกอบการในตลาดรูปแบบใหม่ ซึ่งนอกจากการค้าขายสินค้าประเภทต่าง ๆ ยังรวมถึงการทำธุรกิจขนาดเล็กในภาคบริการ
- หรือในงานศึกษาของ Ann Le Mare และคณะ (2015: 290-292) ที่ได้กลับไปศึกษาหมู่บ้านเดิมที่ทีมวิจัยได้เคยศึกษาไว้เมื่อตอนเรียนปริญญาเอกจำนวน 3 แห่ง ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ได้แสดงให้เห็นภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นว่าในชุมชนได้เปลี่ยนการทำนาเพียงเพื่อเอาไว้บริโภคในครัวเรือน มีรายได้ที่เป็นเงินจากการทำไร่อ้อย สมาชิกบางคนในครัวเรือนหันไปทำงานรับจ้างในโรงงานใกล้หมู่บ้าน รายได้ส่วนใหญ่ของหมู่บ้านทั้งสามแห่งจึงมาจากการทำงานนอกพื้นที่หมู่บ้าน

3. การจัดตั้งกลุ่ม องค์กรต่างๆ ในพื้นที่ชนบท

จากการศึกษาของ ADB (2554) รายงานว่าประเทศไทยในช่วงทศวรรษที่ 1990s (พ.ศ. 2533-2542) มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมจากเพื่อเรียกร้องการจัดสรรบริการทาง

สังคมและสาธารณูปโภคต่างๆ ที่จำเป็นต่อประชาชนไปเป็นการเคลื่อนไหว เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประกอบกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มีบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิพลเมืองไทยหลายประการ ทั้งการกำหนด หน้าที่ของรัฐเอาไว้เพื่อสร้างมาตรฐานการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน โดยภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้นต้องถูกยกระดับ การมีสิทธิ ในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ โดยผลลัพธ์จากบทบัญญัติดังกล่าวทำให้ รัฐบาลต้องปรึกษาหารือกับประชาชนอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะในกรณีที่อาจมี ผลกระทบกับประชาชนต้องมีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน อย่างทั่วถึงก่อนการดำเนินการ หรือบทบัญญัติว่าด้วยเสรีภาพในการชุมนุม และการสมาคม หรือบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิอันหลากหลายของชุมชน ซึ่ง ส่งผลให้ชุมชนได้แสดงบทบาทของตนเองในการปกป้อง รักษาพื้นที่ของ ชุมชนและพัฒนาตนเองในการรับข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้าน

ในระหว่างที่ผ่านมาชาวบ้านได้พัฒนาศักยภาพของตนเองผ่าน หลากหลายกิจกรรม เช่น การยกระดับความรู้ผ่านการทำงานวิจัยไทบ้าน (ศศิวิมล ปัญญาพิรมย์, 2552: เว็บไซต์) ที่เริ่มต้นจากการศึกษาเรื่องผลกระทบ จากการเปิด-ปิด เขื่อนปากมูล โดยมีกระบวนการตั้งคำถามการวิจัยจาก ชาวบ้าน ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูล บอกเล่าประสบการณ์จริง อ้างอิง จากประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เก็บข้อมูลจากชาวบ้านที่มีความรู้ความเข้าใจ ซึ่ง วิธีการทำงานนี้ได้ขยายไปในอีกหลายพื้นที่ หรือการก่อตั้งสถาบันพัฒนา องค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ซึ่งเป็นองค์กรที่สนับสนุนกระบวนการ ทำงานขององค์กรชุมชน ทั้งกระบวนการของสภาองค์กรชุมชน โครงการ บ้านมั่นคงเมือง-ชนบท ส่งผลให้ชุมชนได้ลุกขึ้นมาจัดการปัญหาของตนเอง เรียนรู้กระบวนการทำงานกลุ่มอย่างต่อเนื่อง หรือการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ ชุมชน (พริ้งขจร ธารเสนา, 2559: 58-63) ที่พบว่าชุมชนสามารถจัดการ กระบวนการทำงานของชาวบ้านซึ่งไม่เคยหยุดนิ่งในการพัฒนาตนเอง มีการ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการจัดการกองทุน

ปัจจุบันภาพของชนบทดั้งเดิมที่ความสัมพันธ์ของผู้คนแน่นแฟ้น ดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ชุมชนปรับตัวเข้ากับทุนนิยม ทั้งในเชิงโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีความซับซ้อน ย้อนแย้งกลับไปกลับมาระหว่างการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเข้าสู่ตลาดแรงงานหรือเป็นเจ้าของกิจการ ในอีกด้านหนึ่งชุมชนได้ยกระดับตนเองในการพัฒนาศักยภาพด้านต่างๆ ผ่านการทำโครงการพัฒนาชุมชน พัฒนาองค์ความรู้ของชุมชน หรือการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก มีส่วนร่วมในการพัฒนาและแสดงให้เห็นศักยภาพในการจัดการตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรม ภาพชนบทในปัจจุบันจึงแตกต่างไปจากในช่วงของการเริ่มต้นโครงการบัณฑิตอาสาสมัคร ทั้งในเชิงโลกทัศน์ของคนในชุมชนที่เชื่อมโยงกับโลก วิถีชีวิตที่คล้ายคลึงกับคนในเมือง หรือวิถีการผลิตที่เชื่อมโยงกับกลไกตลาดอย่างเข้มข้น

4. สังคมชนบทในงานสารนิพนธ์ของบัณฑิตอาสาสมัคร

จากการทบทวนเอกสารการสังเคราะห์งานสารนิพนธ์ของบัณฑิตอาสาสมัคร ในชุดวิจัยสังคมชนบทไทยในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร (นภาพร อติวานิชยพงศ์ และคณะ, 2556: 7-13) ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยในงานสังเคราะห์ชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะของชุมชนชนบทไทย และศึกษามุมมองของบัณฑิตอาสาสมัครต่อสังคมชนบทไทยในช่วง พ.ศ. 2546-2556 จากงานสารนิพนธ์ของบัณฑิตอาสาสมัครใน 85 หมู่บ้าน แบ่งเป็นหมู่บ้านในภาคอีสาน 42 หมู่บ้าน ภาคกลาง 22 หมู่บ้าน ภาคใต้ 21 หมู่บ้าน สภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่หมู่บ้านที่บัณฑิตอาสาสมัครศึกษามีลักษณะแตกต่างกันออกไป คือ มีลักษณะพื้นที่สูงในเขตภูเขา หมู่บ้านในพื้นที่ราบ และหมู่บ้านชายทะเลในภาคใต้ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันคือ

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านทั้งเป็นแหล่งอาหารและยาสมุนไพร โดยงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัครได้สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรที่เริ่มลดน้อยลงอย่างต่อเนื่องจนทำให้เกิดโครงการฟื้นฟูอนุรักษ์ธรรมชาติและ การปลูกจิตสำนึกให้ห่วงแหนทรัพยากรธรรมชาติในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งการศึกษานี้ได้ค้นพบลักษณะสำคัญ 3 ประการของชนบทไทย คือ

1) เป็นสังคมที่รวมคนจากหลายเชื้อชาติ ทั้งผู้ที่มีสถานะและไม่มีสถานะบุคคลตามกฎหมาย ประชากรจำนวนมากเป็นผู้ที่อพยพมาจากประเทศเพื่อนบ้านหรืออพยพมาจากภูมิภาคอื่น โดยเฉพาะภาคอีสานมีการอพยพแรงงานไปตั้งรกรากทั้งในภาคกลางและภาคใต้ในฐานะลูกจ้างขายแรงงาน แต่ปัจจุบันได้เลื่อนสถานภาพเป็นเกษตรกรเจ้าของสวนหรือเป็นผู้ประกอบการและตั้งรกรากในภูมิภาคที่ตนอพยพไปทำงาน สามารถปรับตัวใช้ชีวิตร่วมกับคนในท้องถิ่นได้ ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมอีสานผ่านวัฒนธรรมอาหารหรือประเพณีบางอย่าง

2) สังคมชนบทไทยยังมีวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมปรากฏชัดเจนในภาคอีสานที่แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนประเพณีบางอย่างไปตามยุคสมัย แต่ชาวบ้านยังทำบุญตามฮีตสิบสองแม้ว่าจะไม่ครบทั้งสิบสองเดือน ในขณะที่ภาคใต้และภาคกลางพบว่า สังคมวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมจะพบได้ในชุมชนมุสลิมและชุมชนชาติพันธุ์มอญหรือกะเหรี่ยง

3) สังคมชนบทได้เข้าสู่ความทันสมัย (modernity) โดยสะท้อนผ่านการศึกษาเกี่ยวกับการเข้าถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่ของคนชนบทผลกระทบจากนโยบายการพัฒนา และวิถีการประกอบอาชีพในปัจจุบันของชาวบ้านในชนบท โดยในชนบทอีสานสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่โดยเฉพาะโทรศัพท์มือถือที่สามารถเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ตได้ การมีคอมพิวเตอร์ใช้ในครัวเรือนหรือการติดตั้งสัญญาณดาวเทียม ส่วนวิถีการทำมาหากินของ

ชาวบ้าน พบว่าต้องพึ่งพารายได้หลักจากการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ หรือการเป็นแรงงานนอกระบบ ในพื้นที่ภาคกลางได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาด้านพลังงาน ด้านการอนุรักษ์ อย่างไรก็ตามในช่วงหลัง พ.ศ. 2540 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนได้แพร่หลายในพื้นที่ปฏิบัติงานของบัณฑิตอาสาสมัคร ทำให้นักศึกษาส่วนใหญ่เป็นเรื่องการจัดตั้งสถาบันการเงินชุมชน การทำธุรกิจชุมชน การทำเกษตรพอเพียง การทำเกษตรอินทรีย์ การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น โดยชุมชนที่ดำเนินโครงการดังกล่าวเป็นชุมชนที่เคยล้มเหลวจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ แล้วจึงปรับตนเองใหม่เข้าสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง ในพื้นที่ภาคใต้พบสถานการณ์ของชุมชนที่ถือครองที่ดินน้อยลง หนี้สินทั้งในและนอกระบบ เกิดจากการเลี้ยงกุ้งในกระชัง ธุรกิจโรงแรม รีสอร์ท รุกล้ำพื้นที่ชุมชน กิจกรรมประเพณีดั้งเดิมหายไป ซึ่งเป็นปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่คล้ายคลึงกับในสังคมชนบทในภาคกลางและอีสาน

อีกทั้งเมื่อผู้เขียนได้ทบทวนเอกสารข้อมูลศึกษาชุมชนของบัณฑิตอาสาสมัคร พบว่าในรอบสิบปีพื้นที่ภาคสนามของบัณฑิตอาสาสมัครมีการเปลี่ยนแปลงไปไม่น้อย จากการเปรียบเทียบข้อมูลจากการศึกษาชุมชนในพื้นที่เดียวกันของบัณฑิตอาสาสมัคร ในงานของ รัชต รัชตรณชัย ได้ศึกษาไว้เมื่อ พ.ศ. 2554 กับงานของ สุกานดา ทิพย์พร ศึกษาใน พ.ศ. 2560 ในพื้นที่บ้านปากคานอก หมู่ 11 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ โดยหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 60 กิโลเมตร ชาวบ้านเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอะญอ มีประวัติศาสตร์การก่อตั้งชุมชนมากกว่าร้อยปี เดิมมีอาชีพเกษตรกรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ และมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการพัฒนาเข้ามาในหมู่บ้าน ทั้งการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ถนน ไฟฟ้า ในช่วง พ.ศ. 2535 ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านออกไปทำงานต่างถิ่นมากขึ้น ประกอบกับชาวชุมชนต้องประสบกับปัญหาน้ำไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตรของ

ชุมชนคือการทำอะไรเพื่อไว้บริโภคในครัวเรือน ดังนั้นอาชีพหลักของชาวบ้านในปัจจุบันจึงเป็นอาชีพรับจ้างนอกชุมชน สมาชิกของชุมชนมีการอพยพโยกย้ายกันตามฤดูกาล จากข้อมูลการศึกษาของ สุกานดา พบว่าชุมชนมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการเพิ่มขึ้นของประชากรโดยธรรมชาติและจากการแต่งงานเข้ามาของสมาชิกจากต่างพื้นที่ นอกจากนี้ยังพบว่าสมาชิกชุมชนในรุ่นหลังที่ได้รับการศึกษาสูงถึงระดับปริญญาตรีเมื่อจบการศึกษาแล้วมักจะหางานทำและตั้งรกรากในเมืองเพิ่มมากขึ้น โดยในงานศึกษาทั้งสองเรื่องยังได้ให้ข้อมูลโครงการต่าง ๆ ที่เข้ามาสนับสนุนการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนทั้งของภาครัฐ เอกชน ทั้งที่เป็นกองทุนสนับสนุนอาชีพหรือเป็นแหล่งเงินกู้ให้กับชุมชน ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบทห่างไกล ในปัจจุบันจึงต้องทำความเข้าใจความซับซ้อนทับกันของระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชนกับการสร้างความหมายใหม่เมื่อชุมชนต้องมีการปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อเชื่อมโยงกับโลกอยู่ตลอดเวลา

เยาวชน คนรุ่นใหม่ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป

เมื่อกลุ่มเป้าหมายของหลักสูตรฯ เป็นนักศึกษา ผู้เขียนจึงได้ย้อนกลับไปทบทวนบริบททางสังคมในช่วงการก่อตั้งหลักสูตรฯ เพื่อทำความเข้าใจความคิด อุดมการณ์ ทางสังคมของนักศึกษาปัญญาชนในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งเมื่อพิจารณาสถานการณ์ทางสังคมในยุคนั้นพบว่า ช่วงก่อนทศวรรษ 2510 (กนกรัตน์ เลิศชูสกุล, 2561: 141-155) ประเทศไทยอยู่ภายใต้ระบบการปกครองแบบเผด็จการทหาร ขบวนการทางสังคม เช่น แรงงาน กรรมการ ชาวนา ขบวนการจัดตั้ง ส่วนขบวนการของฝ่ายซ้ายก็ถูกปราบปราม ในขณะที่จำนวนนักศึกษาขยายตัวเพิ่มขึ้นจากนโยบายการพัฒนา ในช่วงเวลาดังกล่าวมีมหาวิทยาลัย 5 แห่ง กระจายตัวไปทั่วประเทศ และเป็นอิสระจากการกำกับโดยตรงของรัฐ ประกอบกับบรรยากาศแบบ

เสรีนิยมขยายตัวในมหาวิทยาลัยและการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านสงครามของคนรุ่นใหม่ในหลายประเทศทั่วโลกในช่วงทศวรรษ 2500 ก็เป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่ช่วยให้นักศึกษาในขณะนั้นเห็นความเป็นไปได้ในการเป็นพลังแห่งการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้การขยายตัวของสถาบันอุดมศึกษาและระบบการเมืองในช่วง พ.ศ. 2500-2510 ทำให้คนรุ่นใหม่ที่มีภูมิหลังหลากหลายกลายเป็นชนชั้นกลาง มีโอกาสทางการศึกษาและก่อตัวเป็นกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ มีโอกาสเลื่อนชั้นทางสังคม อีกทั้งบรรยากาศทางการศึกษาในมหาวิทยาลัยยังมีส่วนช่วยสนับสนุนความสนใจทางสังคมการเมืองของนักศึกษาอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกล่าวถึงการเติบโตของขบวนการนักศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าวมีบทบาทนำและมีผลอย่างสำคัญต่อการพัฒนาในชนบทมากกว่าในเมืองหลวง โดยตัวนักศึกษาเองเริ่มเปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อการศึกษาไปจากเดิม นักศึกษาในช่วงเวลานั้นไม่มีความคิดว่าเมื่อจบออกไปจะทำงานราชการเพียงอย่างเดียว หรือโดยสภาพการตักเตือนยิ่งส่งผลให้ตัวนักศึกษาหันมาให้ความสนใจและเข้าใจสถานการณ์ทางสังคมเพิ่มมากขึ้น มีการออกไปสัมผัสชีวิตในชนบท (แอนดรู เทอร์ตัน, 2521: 67-68) ซึ่งมีความแตกต่างไปจากสถานการณ์ของเยาวชน คนรุ่นใหม่ในปัจจุบัน

ซึ่งเมื่อผู้เขียนได้ทบทวนงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเยาวชน คนรุ่นใหม่ในปัจจุบัน (กิตติกาญจน์ หาญกุล, 2556: 32-43) พบว่าคนรุ่นใหม่ที่สนใจกิจกรรมทางสังคมในปัจจุบันมีพื้นที่การเรียนรู้ที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งกลุ่มที่สนใจกิจกรรมทางการเมือง กลุ่มที่สนใจด้านสิทธิมนุษยชน กลุ่มที่สนใจงานด้านการศึกษา กลุ่มที่สนใจด้านจิตอาสาในหลากหลายรูปแบบ กลุ่มที่สนใจการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่น และกลุ่มที่ทำงานพัฒนาเยาวชนจากค่ายอาสาพัฒนาในมหาวิทยาลัย ความหลากหลายของพื้นที่การเรียนรู้ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากความสนใจของกลุ่มเยาวชนในปัจจุบัน และเมื่อผู้เขียนได้ทบทวนข้อมูลของกลุ่มที่สนใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมพบข้อมูลจาก

เว็บไซต์ของ The Matter (ออนไลน์. สืบค้นวันที่ 19 กรกฎาคม 2561) ได้ยกตัวอย่างการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มคนรุ่นใหม่ในสหรัฐอเมริกา ในกรณีการเรียกร้องกฎหมายคุ้มครองข้ามอาวุธปืน กลุ่มคนรุ่นใหม่ในฮ่องกงที่ต่อต้านการควบคุมระบบการศึกษาจากจีนแผ่นดินใหญ่ กลุ่มนักเรียนในชิลีที่รวมตัวกันเรียกร้องนโยบายปฏิรูปการศึกษาซึ่งส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาและส่งผลให้คนจำนวนมากเข้าไม่ถึงระบบการศึกษา ในอิหร่านมีกลุ่มนักศึกษาของมหาวิทยาลัยเตหะรานรวมกลุ่มกันเพื่อต่อต้านคำสั่งปิดหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้าและสิทธิเสรีภาพของนักศึกษา ในแอฟริกาใต้ก็พบว่ามีการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเคปทาวน์เพื่อต่อต้านสัญลักษณ์ของการล่าอาณานิคมและการเหยียดผิว หรือในกรณีประเทศไทยก็พบว่ามีการเคลื่อนไหวของนักเรียน นิสิตนักศึกษา ในหลากหลายกรณีเพื่อสิทธิทางด้านการศึกษา จะเห็นได้ว่าพลังการขับเคลื่อนทางสังคมของคนรุ่นใหม่มีเกิดขึ้นในหลากหลายประเด็นในหลายประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเคลื่อนไหวที่ตั้งคำถามกับวัฒนธรรม ความเชื่อหลักของสังคมในประเทศของตนเอง

โดยในกรณีของประเทศไทย เราพบว่ามีกลุ่มนักกิจกรรมรุ่นใหม่ ที่ทำงานทางสังคมอยู่จำนวนหนึ่ง ที่สนใจเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหาทางสังคม เช่น การรวมกลุ่มของนักศึกษาคณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่เรียกตนเองว่ากลุ่มดาวดิน หรือกลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยบูรพาที่รวมกลุ่มกันเพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหาของชาวประมงพื้นบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาในพื้นที่จังหวัดระยอง ในชื่อกลุ่มลูกชาวบ้าน (กิตติกาญจน์ หาญกุล, 2556) หรือจากงานศึกษาของกลุ่ม Newground ซึ่งเป็นกลุ่มที่ทำงานศึกษา วิจัย และสนับสนุนให้เกิดการเข้าถึงทรัพยากรของคนรุ่นใหม่และคุณภาพชีวิตของประชากรในอนาคต เมื่อ พ.ศ. 2559 (ออนไลน์. สืบค้นวันที่ 9 กรกฎาคม 2561) โดยได้สำรวจความคิด

ความเป็นชุมชนของคนรุ่นใหม่ โดยสอบถามเกี่ยวกับสภาพความเป็นชุมชนและความสำคัญของความเป็นชุมชนต่อตนเอง ซึ่งได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

1) ชุมชนเมืองมีความหลากหลายสูงมาก ทั้งมีความสนใจกับการมีคันท้างบ้านที่มีปฏิสัมพันธ์อันดี ไปจนถึงคนที่ต้องการความเป็นส่วนตัว หรือคนที่ยึดโยงกับบุคคลอื่นผ่านความสนใจที่มีร่วมกัน โดยยกตัวอย่างเรื่องการหายไปของเพื่อนบ้าน ไม่ส่งผลต่อชีวิตเท่ากับการหายไปของร้านกาแฟที่เอาไว้นัดเจอเพื่อน

2) การยึดโยงกับพื้นที่ทางกายภาพมีความสำคัญต่อคนรุ่นใหม่ น้อยกว่าการยึดโยงด้วยพื้นฐานความเป็นมนุษย์ หรือความสนใจในการทำกิจกรรมและความสนใจเชิงประเด็น ในการทำงานกับเยาวชนจึงต้องให้น้ำหนักทั้งชุมชนเชิงกายภาพและเชิงวัฒนธรรม ว่าการให้น้ำหนักด้านใดจะส่งเสริมให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากกว่า

ปัจจุบันมีงานศึกษาอีกจำนวนหนึ่งที่ได้ตั้งข้อสังเกตต่อกระบวนการเรียนรู้ของเยาวชนในยุคปัจจุบัน เช่น การศึกษาวิจัยรูปแบบการเรียนรู้สำหรับคนรุ่นใหม่ ที่จัดทำขึ้นโดยสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ ร่วมกับสถาบันการเรียนรู้ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี (มจธ.) ได้เสนอข้อมูลเทรนด์การเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไป (ออนไลน์. สืบค้นวันที่ 19 กรกฎาคม 2561) ว่าเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของตลาดแรงงาน มีอาชีพใหม่เกิดขึ้น อาชีพบางอาชีพจะหายไป ปริมาณความรู้มีการเติบโตสูง ซึ่งรูปแบบการเรียนรู้แบบเดิมไม่สามารถรองรับการสร้างอาชีพให้กับคนรุ่นใหม่ได้อีกต่อไป ผู้ประกอบอาชีพต้องปรับตัวและพร้อมต่อการเรียนรู้อยู่เสมอ ซึ่งจากการสำรวจพฤติกรรมของกลุ่มตัวอย่างคนรุ่นใหม่ใน Gen Y / Gen Z พบว่าความรู้ที่คนกลุ่มนี้ต้องการคือเรื่องทักษะในการทำงาน ทักษะชีวิตและความรู้ในชีวิตประจำวัน และผลจากการวิจัยในฉบับเดียวกันได้ให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้เรียน กลุ่มผู้สอน

กลุ่มผู้ผลิตสื่อและกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในตลาดแรงงานเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ พบว่า อุปสรรคการเรียนรู้จะสัมพันธ์กับความแตกต่างทางทัศนคติ ทัศนียม และวิจรณ์ญณของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาการคิดวิเคราะห์ ส่วนสื่อการเรียนรู้นั้นควรเป็นสื่อที่มีการผสมผสานระหว่างสื่อที่สามารถปฏิสัมพันธ์ตอบโต้ในการเรียนรู้ สามารถเรียนรู้ร่วมกันได้ง่าย ร่วมกับสื่อหนังสือ การพัฒนาด้านการฟัง พูด อ่าน เขียน การถ่ายทอด เป็นสิ่งสำคัญ รวมทั้งทักษะที่จำเป็น เช่น ทักษะด้านการคิดวิเคราะห์ ทักษะการค้นคว้าด้วยตนเองและปฏิบัติจริง การปรับทัศนคติและยอมรับความแตกต่างจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันที่ดีได้ ประกอบกับการสร้างแรงบันดาลใจในการเรียนรู้ และการได้ทดลองปฏิบัติจริงจะช่วยสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ อีกทั้งควรสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการลงมือปฏิบัติและสร้างสภาวะของการแข่งขันจะช่วยกระตุ้นและส่งเสริมการเรียนรู้

จากการทบทวนเอกสารจะเห็นได้ว่าจินตนาการทางสังคมของเยาวชนในปัจจุบันมีทั้งกลุ่มที่สนใจสถานการณ์ปัญหาสังคม และเกิดเป็นกลุ่มนักรกกิจกรรมรุ่นใหม่ ในขณะที่เดียวกันก็พบกลุ่มเยาวชนที่สนใจการตั้งคำถามในเชิงวัฒนธรรม และเน้นการแก้ไขปัญหาในระดับปัจเจก การเรียนรู้ของเยาวชนในปัจจุบันมีลักษณะที่แตกต่างไปจากอดีต การตั้งคำถามกับสังคมมีหลากหลายมากขึ้นทั้งการตั้งคำถามในเชิงโครงสร้างและตั้งคำถามในเชิงปัจเจกบุคคลต่อระบบคุณค่าหรือวัฒนธรรมเดิม ความเปลี่ยนแปลงไปของบริบทสังคมและการเข้าไปมีส่วนร่วมในสถานการณ์ปัญหาที่แตกต่างไปของกลุ่มเยาวชน ซึ่งเป็นผลจากจินตนาการทางสังคมที่มีความแตกต่างกัน

บทสรุปและความท้าทาย

บทสรุปเบื้องต้นจากการศึกษาจึงพบว่าในการนำเยาวชนไปเรียนรู้
ชนบทผ่านหลักสูตรบัณฑิตอาสาสมัครตามปณิธานของอาจารย์ป๊วย จึงไม่ใช่
เพียงแค่การออกแบบเนื้อหาของหลักสูตรที่ต้องสอดคล้องกับสถานการณ์
ความซับซ้อนของชุมชนชนบทเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการเปลี่ยนแปลงไปของ
มุมมอง จินตนาการทางสังคมของเยาวชนในปัจจุบันที่ให้ความสำคัญกับ
สถานการณ์ทางสังคมในแงุ่มที่แตกต่างไปจากเดิม คนรุ่นใหม่มีความสนใจ
หลากหลายมากขึ้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่ามีทั้งกลุ่มที่สนใจปัญหาสังคมและ
ลงปฏิบัติการบางอย่างด้วยตนเองและกลุ่มที่สนใจตั้งคำถามในระดับปัจเจก
ดังนั้น

1. การปรับปรุงหลักสูตรในระยะถัดไปจึงควรปรับตัวให้สอดคล้อง
กับจินตนาการทางสังคมที่เปลี่ยนไปของทุกคนในชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ของ
การปฏิบัติงานภาคสนามของบัณฑิตอาสาสมัครและเยาวชนซึ่งเป็นกลุ่ม
เป้าหมายที่หลักสูตรต้องการให้เข้ามาศึกษาในหลักสูตรนี้
2. การปรับปรุงหลักสูตรให้สามารถสนองตอบความต้องการของ
ชาวชุมชน ที่มีวัฒนธรรมการเรียนรู้แบบพลเมืองให้มากขึ้น
3. หลักสูตรควรออกแบบให้สามารถรองรับเยาวชนที่สนใจ
เข้าศึกษาซึ่งมีลักษณะหลากหลาย และมีความสนใจปัญหาสังคมหลากหลาย
ขึ้นเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

- กนกรัตน์ เลิศชูสกุล. (2561). การเติบโต ความถดถอย และการฟื้นตัวขบวนการนักศึกษาไทย ใน *วารสารพัฒนศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. 1(1), 130-177.
- กิตติกาญจน์ หาญกุล. (2556). กระบวนการสร้างคนรุ่นใหม่เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จามะรี เชียงทอง. (2560). สังคมชนบทในโลกสมัยใหม่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เกิดรุ่น 2 คนรุ่นใหม่ในขบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน. มหาวิทยาลัยแม่โจ้ร่วมกับมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (เอกสารอัดสำเนา).
- เชษฐา พวงหัตถ์. (2549). วิธีคิดทางทฤษฎีในสังคมวิทยา: พัฒนาการและปัญหาทางทฤษฎี (Theoretical Thinking in Sociology: Development and Theoretical Dilemmas) ใน *วารสารร่วมพฤษภา*. 24(1-2), 1-58.
- ธร ปิตติล. (2559). เหลียวหลัง แลหน้า การพัฒนาชนบทไทย: จากแนวทางบูรณะชนบทสู่มุมมองจาก “ตัวกลางในการพัฒนา” ใน *ป้วยกับสังคมไทยในวิกฤติเปลี่ยนผ่าน จัดพิมพ์ในโอกาส 100 ปี ชาตกาลป้วย อึ๊งภากรณ์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- นภาพร อติวานิชพงศ์ และคณะ. (2556). สังคมไทยในมุมมองบัณฑิตอาสาสมัคร: บทสังเคราะห์ความรู้จากงานศึกษาของบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- ประภาส ปันตบแต่ง. (2558). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในชุมชนชนบทและการปรับตัวของชาวนา ใน *วารสารพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์*. 17(1), 29-63.
- ป้วย อึ๊งภากรณ์, เสน่ห์ จามริก และเกษม ศิริสัมพันธ์. (2522). บันทึกการสนทนาปัญหาเศรษฐกิจและสังคม ระหว่างศาสตราจารย์ ดร.ป้วย อึ๊งภากรณ์ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก และ ดร.เกษม ศิริสัมพันธ์ ใน *แนวความคิดใหม่ในการพัฒนาประเทศ*. กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.

- พอพันธ์ อุยยานนท์. (2548). ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยชุมชนชนบทภาคกลาง ใน *ประวัติศาสตร์ความคิดกับแนวคิดชุมชน* โดย จักรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ (บก.). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- พริ้งขจร ธรรมเสนา. (2559). ชุมชนที่สนับสนุนการจัดกองทุนสวัสดิการชุมชน: กรณีศึกษากองทุนสวัสดิการชุมชนเทศบาลตำบลบ้านนา อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง. การวิจัยเฉพาะเรื่องตามหลักสูตร. ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร). วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2559.
- รชต รัชตรณชัย. (2554). ภาพสะท้อนจากยอดดอย: ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทผลกระทบ และความสำเร็จในการดำเนินงานเพื่อการวางตัวที่เหมาะสมของหน่วยงานภายนอกในชุมชนปกาสัยเกอะญอ บ้านป่าคานอก หมู่ 11 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุกานดา ทิพย์ะพร. (2560). ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเข้ารับการศึกษาของชาวปกาสัยเกอะญอ: กรณีศึกษาบ้านป่าคานอก หมู่ที่ 11 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. (2542). โครงการที่ผมรัก: ป๋วย อึ๊งภากรณ์ พิมพ์เผยแพร่ในโอกาสทำบุญ 100 วัน อาจารย์ป๋วย ณ วัดญาณเวศกวัน อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554). ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร? สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- แอนดรู เทอร์ตัน. (2521). สถานการณ์ปัจจุบันในชนบทไทย ใน *เศรษฐกิจไทย: โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- แอนดรู วอล์คเกอร์ (เขียน) จักริช สังขมณี (แปล). (2559). ชาวนาการเมือง อำนาจในเศรษฐกิจชนบทสมัยใหม่ของไทย. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน.

- อัน ลูเธอร์. (2521). ชวนคนไทยในช่วงประชาธิปไตยเบิกบาน ใน *เศรษฐกิจไทย: โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Ann Le Mare, Buapun Promphaking and Jonathan Rigg (2015). Returning Home: The Middle-Income Trap and Gendered Norms in Thailand. *Journal of International Development* 27. p. 285-306.
- Newground. (2559). ข้อเสนอ “การพัฒนาคนรุ่นใหม่” บนความเข้าใจ “วัฒนธรรมเยาวชน”. สืบค้นวันที่ 9 กรกฎาคม 2561. <https://thaipublica.org/2017/11/newsground01/>
- Okmd. (2560). เทรนการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ยุคดิจิทัล. สืบค้นวันที่ 19 กรกฎาคม 2561. http://www.okmd.or.th/okmd-opportunity/FutureLearningPlatform/899/Digilearn_infographic
- The Matter. (2561). 6 student movement ขบวนการเคลื่อนไหวของนักเรียนวัยทีน พลังคนรุ่นใหม่เพื่อการเปลี่ยนแปลง. สืบค้นวันที่ 19 กรกฎาคม 2561. <https://thematter.co/pulse/6-student-movement/46749>